

DİVANÜ LÛGAT İT-TÛRK

ve

ALİ EMİRÎ EFENDİ

Kilisli Rifat BİLGE

Bu yazı Yeni Sabah gazetesinin 30 Eylül ve 4, 7, 11, 14 ve 18 Ekim 1945 günlü sayılarında yayınlanmıştır. Bir yandan Divanü Lûgat it-Türk'ün bulunuşunu ayrıntıları ile anlatan, bir yandan da Ali Emirî Efendi hakkında önceki yazıda verilen bilgileri tamamlayan bu yazıyı da sayfalarımıza almayı yararlı bulduk.

Divanyolu'nda (Karababa) so-kağının başında (Diyarbakır kıraathanesi) adlı bir kıraathane vardı. (Diyarbakırlı Ali Emirî Efendi) buranın birinci müşterilerinden idi.

Her gece akşamdan sonra gelir, gece yarısına kadar oturur, dostlarıyla görüşür, konuşur; sonra kal-kar, Parmakkapı'daki hanesine gidirdi.

Bu zat bekâr idi, kapısını kendisi kitler, kendisi açardı. Hayatını mütalâaya hasretmişti.

Her türlü eser okumakla beraber en çok Osmanlı tarihi ile meş-guldü. Hafızası çok kuvvetliydi. Okuduğu şeyleri unutmamış, unutmazdı.

— Ezberimde yüz bin Türkçe beyit vardır, derdi.

Ben, bu ciheti nezaketle bir ke-re tecrübe ettim. Hangi bir şairin bir gazelinden bir mısra seçtim :

— «Acaba şu mısra' kimindir?» diye sordum. Güldü :

— İmtihan mı etmek istiyorsun; falânındır, sonu şudur, ve gazelin tamamı şöyledir... diye ezber okudu.

Bu zat büyüklerin tercümei hal-leriyle de çok uğraşmıştı. Ne kadar İslâm hükümdarı varsa, ne kadar büyük âlimler varsa, meşayih varsa, ne kadar Osmanlı şairi varsa hepsinin tercümei halini mufassalan bilirdi. Ona bir şey sorulsa :

—O namda iki şair var, hangisini istiyorsun?.. der ve her birisi hakkında malûmat verirdi.

Bir yaz günü akşam üzeri Aya-sofya meydanında ağaçlar altında gezinirken, Ayasofya hamamının kapısı üzerindeki tarih gözüme iliş-ti. Uğraştım, okudum, kaydettim.

Şairin adı (Hüdayi) idi.

Ben bunu Aziz Mahmut Hüdayi zannettim. Gece kıraathanede işi ona açtım.

— Tuhaf şey, Aziz hazretleri hamam tarihi söylemiş! Dedim. Güldü :

— Kıfat, teracimde zayıfsın, biraz uğraş, tekemmül etmeğe bak. İki Hüdayi var; birisi Aziz hazretleri, diğeri (Müezzın zade Hüdayi) dir. Tarih bunundur! dedi.

Müşarünileyhin tarih ve edebiyatta kemalini gördüğüm, bildiğim için kendilerinden istifadeye çalıştım. Bu zat, her gece kıraathanede isbatı vücut eder etmez, etrafına tarih ve edebiyat mareklıları toplar, orası âdetâ bir ders halkası olurdu.

Tarih Encümeni âzasından (Tevhid Bey), yine âzadan (Arif Bey), Amasya müverrihi (Hüsâmetin Efendi) baş şakirtlerindendi. Ben de sürüye katılır, fakat küçük şakirt söze o kadar karışmazdım.

Müşarünileyh hakkında uzun bir tercüme hal yazacağım. Binaenaleyh sadede geliyorum :

Mali 1333 senesi idi. Bir gece yine bu kıraathaneye teşrif buyurdu. Biraz tarihten, edebiyattan bahsedildikten sonra :

— Beyler, Efendiler! Bu gece size bir şey soracağım! Dedi.

— Buyurun dedik.

ordu :

— Divanü Lûgat it-Türk isminde bir kitap gördünüz mü, yahut işittiniz mi?

İlk cevabı ben verdim :

— Kitabın kendisini görmedim, fakat Kâtip Çelebi bunu görmüş ve Keşfüzzünun'a yazmıştır, dedim.

Sonra Arif Bey ve arkadaşları Arapça tarihlerin birisinde bunun adını gördük, dediler. Bunun üzerine Emiri Efendi, Fuzulî'nin şu mışramı okudu :

«Eyledim tahkik, görmüş kimse yok cananımı».

Söz sırası bize geldi. Bir ağızdan heyecanla sorduk :

— Siz gördünüz mü? Dedik.

Sualimiz hoşuna gitti, kendisine mahsus olan tarzda gevrek gevrek, güle güle katıldı :

— Ne söylüyorsunuz? İnayeti bârî ile bugün o kitaba malik oldum, dedi. Cümlemiz tebrik ettik, fakat nasıl elde ettiğini, kimden aldığı sorduk.

— Adetim veçhile haftada iki, üç kere Sahaflar Çarşısına uğrar, yeni bir şey var mı diye kitapçılara sorarım, dün de uğradım. Kitapçı Burhan Beyin dükkânında oturdum. «Bir şey var mı?» dedim. Kitapçı :

— Bir kitap var ama, sahibi otuz lira istiyor. Bu kitap bana geleli bir hafta oldu. Ben, bunu yüksek bir fayatla alır, diye Maarif Nâzırı Emrullah Efendiye götürdüm. O da ilmiye encümenine havale etti. Encümen tetkik için bir hafta müsaade istedi, ben de kabul ettim. Bir hafta sonra uğradım. On lira teklif ettiler. Ben de : «Kitap benim değil, başkasıdır. Otuz liradan

bir para aşağıya vermiyor» dedim. Cevaben: «Biz otuz liraya bir kütüphane satın alırız. Al kitabını istemiyoruz» diye kitabı iade ettiler. Kitap sahibiyle tâyin ettiğimiz müddet yarın bitecektir. Yarın kitabı vermeye mecburum. Bakınız, eğer işinize gelirse siz alınız! dedi. Kitabı elime alınca bayıldım. Otuz lira değil, otuz bin lira değeri var. Dünyada eşi menendi görülmemiş bir Türk Kamusu ve grameri. Fakat kitapçıyı şımartmamak, fiyatı arttırmaya bırakmamak için, nazlı davrandım: «Dağınık bir eser: Aca-ba tamam mı, değil mi? Hem de müellifi Kâşgarlı bir adam imiş, kimdir, necidir? Belli değil. Sarı çizmeli Mehmed ağa... Maamafih ne de olsa bir eserdir. Maarif 10 lira tek-lif etmiş ise, ben de 15 lira veririm» dedim. Kitapçı:

— Hayır arzettiğim gibi benim değildir. Benim olsaydı verirdim. Fakat sahibi mutlak otuz lira istiyor. Almayacak olursanız sahibine iade ederim. dedi.

Sordum:

— Sahibi kimdir? dedim. Cevaben dedi ki:

— Yaşlıca bir hanımdır, eski Maliye Nâzırı Nazif Beyin mensubatından. Paşa, bu kitabı ona verirken: «Bak sana bir kitap veriyorum. İyi sakla! Sıkıldığın zaman kitapçılara götür. Altın para otuz lira eder, aşağıya verme!» demiş. İşte bu otuz lira kadının kulağında küpe olmuş.. Yoksa kendisi âceze

bir kadındır. Alacak isen, bir kadına iyilik etmiş olursun dedi.

Bunun üzerine:

— Evet, şimdi işin şekli değişti: Bir kadına muavenet bir vazifedir. Peki, kabul ettim, dedim ve kitabı aldım. Fakat o dakikada şöyle düşündüm: Yanımda ancak 15 lira var, eve gidecek olsam kitap dükkânda kalacak, mümkün ki, başka birisi gelir, kitapçı tamahkârlık ederek ona da gösterir, o da alır. Paranın üstünü yarına bırakayım desem, olmaz. Başladım içimden Allaha yalvarmağa: «Allahım bir dost gönder, bana yardım etsin. Beni kitaptan ayırma!»

İki dakika sonra baktım ki, dostlarımdan eski Darüfünunun Edebiyat Muallimi Faik Reşat Bey oradan geçiyor. Hemen çağırdım. Gizlice: «Varsa aman bana yirmi lira ver» dedim. Çantasını açtı on lira varmış onu verdi.

— Üst tarafını da şimdi acele eve gider getirirm, dedi. Ben de kitapçının dükkânında kısmen huzuru kalble oturdum.

Birkaç dakika sonra Reşat Bey geldi, parayı getirdi. Otuz lirayı Burhan Beye verdim.

Burhan Bey — «Pekâlâ, benim bahşişim yok mu?» Dedi.

Üç lira da ona verdim, vedalaştım. Dükkândan kalktım, Reşat Beyle konuşa konuşa çarşıdan çık-

tık. Fakat arkamızdan koşmasın» diye korku içindeydim.

Neyse, baktım ki gelen yok : «Oh Elhamdülillâh!» Dedim.

Kitabı aldım eve geldim yemeyi içmeyi unuttum. Birkaç saat mütalâa ile uğraştım. Arkadaşlar, size arz ediyorum : Bu kitap değil, Türkistan ülkesidir. Türkistan değil, bütün cihandır. Türklük, Türk dili bu kitap sayesinde başka revnak kazanacak, Arap dilinde Seyyibuyihin kitabı ne ise bu da Türk dilinde onun kardeşidir. Türk dilinde şimdiye kadar bunun gibi bir kitap yazılmamıştır. Bu kitaba hakiki kıymet verilmek lâzım gelse cihanın hazineleri kâfil gelmez.

Bu kitap ile Hazreti Yusuf arasında bir müşâhebet var. Yusuf'u arkadaşları bir kaç akçeye sattılar. Fakat sonra Mısır'da ağırlığınca cevahire satıldı. Bu kitabı da Burhan bana 33 liraya sattı. Fakat ben bunu birkaç misli ağırlığında elmaslara, zümrütlere veremem.

Emiri Efendi bu kitabı elde ettikten sonra neşesiyle sermest oldu. Eşine, dostuna rast geldiğine : «Ben bir kitap aldım, şöyledir, böyledir» diye ballandıra balandıra söylüyordu.

Ağızdan ağıza, kulaktan kulağa bu haber Ziya Gökalp'e yetişmiş, koşmuş, Emiri'ye gelmiş, kitabı görmek istemiş. Fakat Emiri :

— Şimdilik gösteremem, belki iki ay sonra olabilir, diye Ziya Bey'i kırmıştı.

Sonra Ziya Bey Diyarbakır Mebuslarından iki zatı göndermiş. Emiri Efendi onlara da göstermemiştir. Bana gelince : Emiri Efendinin tabiatını bildiğim için görmek istemedim. Bir şey söylemedim. Nihayet bir hafta kadar bir zaman geçti. Bir gün bana haber göndermiş ve davet etmişti. Gittim. Kitap meydana da duruyordu. Bana hitap ile :

— İşte «Divanü Lûgat it-Türk», buyurun mütalâa ediniz.. Dedi.

Ben de aldım, baktırdım.

— Cenabı Hak neşirini nasip etsin dedim.

Bu söz hoşuma gitti.

— Bu sözü başkasından duymadım, inşallah neşrederiz, tashihi ni de sen yaparsın. Dedikten sonra bir ah çekti; rengi bozuldu, şöyle dedi :

— Rıfat bu kitap, ne kadar yüksek dersek o kadar yüksek, ne ne kadar kıymetli dersek o kadar kıymetli, fakat bunun mühim bir kusuru var. Kitabın şirazesini çözülmüş, formaları dağılmış, yapraklar karışmış, başı, sonu belirsiz olmuş. Sayfasının karşılığı yok, sayfa başlarında numara yok, kitap tamam mı, değil mi, tanzim edilmesi mümkün mü, değil mi? Bu noktalar beni mahzun ediyor. Acaba tamam mı?

Eğer tamam ise, ne saadet. Değilse vay benim başıma. O zaman bu kitabın karşısına geçip, ölünceye kadar ağlamalıyım. Rıfat, sana

rica ediyorum. Her gün gel, bir iki saat bu kitap ile meşgul ol. Şu kitap tamam mı, değil mi? Bunu meydana çıkar! Dedi.

Ben de teşekkürle kabul ettim. İki ay kadar her gün birkaç saat meşgul oldum. Kitabı üç defa hatmettim. Formaları, kâğıtları oradan kaldırdım, beriye koydum: Uyandı. Başka yere götürdüm, sözlerin insicamına, bahsin devamına baktım. Elhasıl uğraşa uğraşa tanzim ettim. Sayfalara numara koydum. Kitabın tamam olduğunu tebşir ettim, sevincinden ağladı. Sonra :

— Ben de göreyim, dedi. Bir ke-re de beraberce indirdik. Ona da kanaat geldi.

Bu iş, onun o kadar hoşuna gitti ki, ev iki bölüklü idi. Bana :

— Rifat, bu hizmetine mukabil, haydi Defterhaneye gidelim. Sana hanemin bir bölüğünü ferağ edeyim, dedi.

Teşekkür ettim :

— Hanenizde daim olunuz. Ben sizden yalnız bunun neşrine müsaadenizi istirham ederim, mükâfatım bu olsun, dedim.

Cevaben :

— İnşallah o da olur, fakat biraz sabrediniz, dedi.

Anladım ki, o neşre razıdır, fakat büyüklerden birisinin veya bir kaçının ricasını istiyor. Çünkü Mer-

hum büyüklerin iltifatından çok hoşlanırdı. Hattâ ona gündüz büyüklerden birisi hürmet etse, gece kıraathaneye gelir :

— Bugün falan Beyefendiye rasgeldim, bana şöyle hürmet etti. Eğildi, elimi öptü. Ne âlicenap, ne terbiyeli insandır? Diye onu saatlerce methederdi.

Ziya Gökalp bey de «Divanü Lûgat it-Türk»e kulaktan âşık olmuştu. Adı söylenince Leylâsının adını duymuş zavallı Kays gibi ah çekiyordu. Kitabı duyduktan sonra kitabı görmek için yaptığı teşebbüslerin fayda etmediğini görünce bir gün bana geldi. Aramızda şöyle bir konuşma oldu :

— Bahtiyar Rifat, sen bu kitabı hem gördüm, hem okudun, değil mi?

— Evet, gördüm de, okudum da.

— Rifat, ben sevda bilmezdim. Fakat bu kitaba tutuldum. Görmek için ne yaptım sa olmadı, şu kadar var ki cezmettim. Bu kitabı hem almalı, hem neşretmeliyiz. Bu hazinenin anahtarı senin elindedir. Gel, bana yardım et. Şu kitabı kurtaralım. Bütün Türklere armağanımız olsun. Haydi bana çaresini söyle!

— Evet, bir çare düşündüm. Fakat hem kolay, hem zor. Bilmem ki yapabilir misin?

— Aman çabuk söyle. Emin olun ki, Ferhad gibi dağları delecek kudretim var.

— Talât Paşa ile görüşüyor musun, ona sözün, nazın geçer mi?

— Merkez âzasından olduğum için hay hay. Ne demek istiyorsun?

— Talât Paşayı Efendi çok severdi. Ne zaman adı anılsa methü senasında bulunurdu. Bana öyle geliyor ki, bu kitap için Talât Paşa, Emiri Efendiye rica edecek olursa derhal verir. Fakat Talât Paşa ona rica eder mi, bilemem ki.

— Talât Paşa gönülsüzdür, hem de faziletli insanları sever. Haydi, haydi rica eder. Şu kadar var ki bu ricanın şekli tuhaftır. Talât Paşa Emiri Efendinin ayağına gitse olmaz. Onu Babıâliye veya merkeze çağırır olmaz. Şimdi bunun çaresi nedir? Rica ederim şunun da bir çaresini bul.

— Ben bu işi daha evvel düşünmüş, çaresini bulmuştum.

— Nasıl, anlat bakayım.

— Emiri Efendi Adliye Nâzırı İbrahim Beyefendiye pek çok sever, gerek asaletine, gerek şahsi meziyetlerine çok hürmeti vardır. Bu sevgi neticesidir ki Emiri Efendiye çok hürmet eder, gördüğü yerde mutlaka elini öper. Bu karşılıklı sevişme neticesidir ki, Emiri Efendi geceleri sık sık İbrahim Beyin Koska'daki evine gider. Sonra gelir, bize nasıl görüşüğünü anlatır.

Bulduğum çare şudur: Şimdi Ramazanı Şeriftir. İbrahim Beye söyleyin bir gece Emiri Efendiye if-

tara davet buyursun. Talât Paşaya da rica ediniz. O gece yemekten bir saat sonra büyüklerden birkaç arkadaşıyla İbrahim Beyi görmeğe gelsin. Orada İbrahim Bey evvelâ misafirleri Emiri Efendiye tanıtsın. Sonra Emiri Efendiye yüksek sözlerle onlara takdim etsin. Onlar da, başta Talât Paşa olmak üzere «ay üstadı muhterem, vay edibi âzam, vay müverrihi mükerrerem... Şan ü şöhreti dünyayı tutan Emiri Efendi siz misiniz? Hani, ne saadet ki bu gece hâkipayenizle teşerrüf ettik. Ne bahtiyarız ki sizi gökte ararken yerde bulduk.» diyerek Emiri Efendinin elini öpsünler el bağlayarak karşısında divan dursunlar; oturunuz demedikçe oturmasınlar. Oturduktan sonra da «üstadımız, müsaade buyururlarsa tarihten, edebiyattan, bizce kapalı kalmış olan bazı şeyler soralım» desin ve hafif bir şeyler sorsun, aldıkları cevaptan memnun olarak teşekkürler etsinler. Bu fasıl bittikten sonra, «Muhterem üstadımız, işittik zatıâlinizde 'Divanü Lûgat it-Türk' diye kıymetli, değerli bir kitap varmış, lûtfen o kitap hakkında bizi malûmatınızla ihya buyurur musunuz, desinler. Bu fasıl da bittikten sonra, Talât Paşa ayağa kalksın. Gayet parlak meth ü senadan sonra, «inayet buyursanız da şu kitabı bastır-sak, Türklük âlemine hediye etsek, olmaz mı? Şu lûfunuzu deriğ buyurmanızı istirham ederim,» desin. Şüphesizdir ki verecektir.

Ziya Gökalp, bu sözleri dinledikten sonra güle güle kalktı. Sevincinden yerinde oturamaz oldu :

— Aman ne güzel, aman ne kolay çare. Eminim, imanım gibi bilirim, kitabı aldık. Bekle, üç gün sonra bu usulün tatbikatını Emiri Efendiden duyarsınız, dedi.

Filhakika üç gün geçti, dördüncü günün gecesinde Emiri Efendi âdet veçhile Diyarbakır kırathanesine geldi. Fakat ne geliş, ne kahramanlara, ne cihangirlere, ne padişahlara, ne imparatorlara nasip olmayan bir âzamet, bir celâdet ile yürüyor, sevincinden ayağı yere basmıyor, göklere yükseliyor, meleklerle : «Durun siz, uçmak bana yaraşır, uçacağım, uçacağım; arşı âlâya kadar uçacağım» diyordu.

Ben, efendinin kapıdan girişinden yürüyüşünden, etrafa bakışından işin ne olduğunu çaktım; fakat sezdirmeden her gecekinden ayrı bir hal göstermedim.

Efendi geldi, âdeti veçhile karladık. Geçti, oturdu. Fakat neşesine pâyan yoktu. İlk sözü şöyle oldu :

— Bu gece çaylar benden! Kabul olsa bu gece buraya gelenlerin hepsine çay ikram ederdim. Bu gece benim ziyafet gecemdir. Bu gece Emiri'nin, ne Emiri olduğunu anlatma gecesidir! gibi bir takım parlak sözler söyledi.

Biz de bir ağızdan hayretle :

— Hayırdır inşallah, her halde büyük bir memuriyete tâyin buyurulmuşsunuzdur! dedik.

— Benim muvaffakiyetimin yanında memuriyet kaç para eder? Hayatın en büyük zevki, meziyetin takdir edilmesindedir. İşte ben o takdire mazhar oldum. Hem de öyle bir takdir edilmiş ki, onun fevkinde bir şey olmaz!.. dedi.

— Lütfen izah buyurur musunuz? diye sorduk.

Bunun üzerine Emiri Efendi söze başladı :

— Şu Adliye Nâzırı İbrahim Beyefendi pek kişizadedir. Büyük bir hanedana mensuptur. Ecdadında kaç tane şeyhülislâm var, kendisi de iyi tahsil gömüştür. İnsanlığın, kadirşinaslığın en birinci numunelerindedir. Beni de çok sever, gördüğü yerde elimi öper. Bir iş için bir tezkere göndersem tezkeremi fermanı hümayun gibi tutar. Beni sık sık davet eder, gitmezsem ayağıma kadar gelir, itap eder.

İşte dün gece beni iftara davet etmişti. Gitmesem olmaz. Kalktım, Koska'daki konağına gittim. Beni bin izzet, ikram ile karşıladı. Top atıldı. İftar ettik. Sofrada benden başka kimse yoktu. Bir ben idim, bir de o idi. Çünkü sıkılacağımı bildiği için başka kimseyi çağırılmıştı.

İftardan sonra konuşmaya daldık. Bir saat kadar zaman geçti. Derken ağası geldi. Efendim Talât Paşa

teşrif buyurdular, dedi. İbrahim Beyefendi hemen karşıladı. Misafirleri bulduğumuz odaya aldı. Gelenler Talât Paşa ile beş altı kadar arkadaşları idi. Ben bunlardan yalnız Talât Paşayı tanırım.

Misafirler içeriye girdikten sonra İbrahim Beyefendi misafirleri tanıtmaya başladı. Bu tanıtmadan sonra beni onlara tanıtmak için en yüksek medihlerde bulundu.

Bu misafirler (Emirî) adını duyunca, başta Talât Paşa olmak üzere birden ayağa kalktılar, ilk evvel Talât Paşa bana doğru yürüdü, geldi : «Hay üstadı muhterem, mübarek elinizi öpmekle kesbi şeref etmek isterim. Müsaade buyurunuz» dedi. Elimi tekrar tekrar öptü. Sonra ötekiler de öyle yaptılar.

Ben o gece belki 33 kere estağfurullah çektim. Ben istigfar ettikçe onların aşkı artıyor, elimi bırakıp eteğimi öpmek istiyorlardı.

Bu merasimden sonra hiç birisi oturmadı, ayak üzerinde karşımda el bağladılar, durdular; âdeta kendimi Kanunî Sultan Süleyman zannediyor, hem de onların bu edîbane vaziyetlerinden sıkılıyor, rica ederim, istirahat buyurun, diyordum.

Nihayet oturdular, benden müsaade alarak tarihe, edebiyata dair bir şeyler sordular. Ben de anlattım. Teşekkürlerin bini bir paraya..

Bu istifsar faslı bittikten sonra, Talât Paşa ayağa kalktı : «Divanı Lûgat it-Türk» hakkında bazı malûmat vermemi rica etti.

Ben de dilimin döndüğü kadar anlattım. Ben malûmat verdikçe onlar bayılıyordu. Sonra hepsi birden, böyle bir kitaba malik olduğum için beni tebrik ettiler.

Talât Paşa tekrar ayağa kalktı :

— Üstadı muhterem, huzuru faziletinizde söz söylemeye utanırım. Fakat müsaadenizle arz etmek isterim ki, kitapların da insanlar gibi tabii bir ömrü var. Bir kitap binlerce sene yaşayamaz, çürür, fena bulur. Kitapları yaşatmak için eskiden istinsah usulü varmış. Fakat bunun da faydası mahduttur. Medeniyet bunun için yegâne bir çare bulmuş, o da tab'ı usulüdür. Tab'ı sayesinde ki bir kitap bin olur, on bin olur, yüz bin olur. Madem ki Divanü Lûgat it-Türk büyük bir ehemmiyeti, kıymeti haizdir. O halde müsaade buyurun, bu kitabı her şeyden evvel bastıralsın. Baş tarafına da namı âlinizi koyalsın. Bütün dünyaya yayılsın. Cihan size minnettar olsun. Bu lütfu bizden esirgemeyin, dedi.

Ben de :

— Kemali memnuniyetle kabul ettim. Fakat iki şartım var : Birincisi ben bu kitabı ancak Kilisli müallim Rifat Efendiye tevdi edebilirim. İstinsahını, tashihini o yap-

sın. O, kitap kıymetini bilir, kitabı hüsnü muhafaza ettiği gibi istinsah ve tashihinde de dikkat gösterir, başkasına veremem. İkinci şartım, Rifat'a da tenbih edeceğim : Kitap ancak kendisinde kalmalı ve kimseye verilmemelidir.

Bunun üzerine Talât Paşa :

— Pekâlâ! dedi. Şartlara razı olduğunu söyleyip teşekkür ettikten sonra bana döndü :

— Büyük üstad, bugün ne vazife bulunuyorsunuz? diye sordu.

— Defterdarlıktan mütekaidim, dedim.

— Hayır, sizin gibi faziletli, tecrübeli bir zatın mütekaif olmasına gönlüm razı olamaz. Elhamdülillâh kemali afiyyettesiniz. Daha senelerce çalışabilirsiniz. Üstad, Defterdarlık mı, Valilik mi, Şûrayı Devlet Âzâlığı mı, Nâzırlık mı ne arzu buyurursunuz? Lûtfen söyleyin şimdi burada tâyin etmek için emrinize amadeyim.

— Ben milletime edecek hizmeti yaptım. Ömrümün bakiyesini mütalâaya hasır için kendi arzumla tekaüt oldum. Bugün nazarımda hiç bir memuriyetin kıymeti yoktur. Teveccühünüze, lûtfunuza teşekkür ederim.

Bu sözlerimi pek alkışladılar.

Nihayet biraz daha âfaki müsahebenden sonra onlar gittiler, ben de İbrahim Beyefendiye veda ile ayrıldım.

Sonra Emiri Efendi bana hitap ile :

— Yarın gel, kitabı al. Fakat şartımı unutma, dedi.

Ben de o gecenin sabahı kitabı aldım.

Kitabı aldıktan sonra Ziya Beye haber gönderdim. Geldi, görüştük

— Tılsımı bozduk, hazineyi açtık değil mi? diye gülmeye başladı. Sonra :

— Kitabı görebilir miyim? dedi.

— Aman iş çıkarmıyalım, kitap çıktıkça okursunuz, dedim. Razi oldu.

Ben hemen o gün bir forma istinsah ederek Maarif Nezaretine koştum, yazılan formayı gösterdim.

O gün, o saat matbaaya emir verildi, kitap için dört mürettip ayırıldı, işe başlandı.

Kitap bana teslim edildikten üç gün sonra Talât Paşa emniyet ettiği bir zata altın para olarak üç yüz lira vermiş; bir de Emiri Efendiye hitaben :

«Zatîâlinize küçük bir mükâfat olarak üç yüz lira gönderdim, lûtfen kabul buyurmanızı rica ederim» diye kendi eliyle bir tezkere yazmış :

— Al bunu götür, Emiri Efendiye ver! demiş, memur parayı getirmiş, tezkere ile birlikte takdim etmiş, fakat Emiri Efendi parayı kabul etmemiş, kendisi de bir tezkere yazmış :

«Lütfunuza, kadirşinaslığınıza teşekkür ederim, fakat parayı kabul edemem. Çünkü vatani, milli bir ufacık hizmet mukabilinde para almış olacağım. Bu ise vicdanıma ağır gelen bir şeydir, bundan dolayı size teşekkür ile beraber parayı iade ediyorum. Siz parayı yardıma muhtaç olan bir kaç namuslu aileye dağıtırsanız ben size müteşekkir kalacağım gibi Cenabı Hak da memnun olur. Bu sadakanın adı da (Divanü Lûgat it-Türk) sadakası olsun.» demiş.

Emiri Efendi bize bu işi anlattıktan sonra :

— Nasıl, işimi beğeniyor musunuz? diye sordu. Biz de :

— Bu işi bizim beğendiğimiz gibi, Tanrı da beğendi, diye kendisine ayrıca teşekkür ettik.

Kitap basılmaya başladı. Ben her gün bir parça yazıyorum. Yalnız bana bir korku geldi. Korku şu idi :

Bu kitap dünyada bir tane. İkinci bir nüshası yok, fotoğrafını aldırarak kabil değil. Çünkü birkaç sayfası yıpranmış, fotoğrafta çıkmayacak hale gelmiştir. Ben bu kitabı evimde nasıl muhafaza edebilirim? Allah görtermesin, ben evde bulunmadığım bir zaman bir yangın olsa ne olur? Bir hırsız gelir, eşyayı aşırırken bunu da alır, götürürse, hükümete ne demeli? İyisi mi ben bunu evimden daha emniyetli bir yere koyayım, dedim. İlk evvel

umumi kütüphaneye götürdüm. Müdür İsmail Efendiye anlattım :

— Bu sizde kalsın, ben gelir, burada istinsah ederim, dedim.

Merhum korktu :

— Aman kardeş, beni böyle bir tehlikeli işe uğratma, bizim kütüphaneye günde birkaç yüz okuyucu geliyor. İçlerinden birisi şeytana uyar da kitabı aşırırsa ben ne yaparım? Onun için beni affedin. Ben bu kitabı alamam, dedi.

Bunun üzerine Vefa Mektebine götürdüm. Mektebin demir kasası vardı. O kasada saklamak istedim. Müdür Akil Beye anlattım. O da :

— Aman, aman! dedi.

Oradan çıktım, maarif muhasecisine gittim. Muhasebeci Sıtkı Beyin demir kasası vardı. Oraya bırakmak istedim, o da elâman çekti.

Oradan çıktım. Matbaai Âmirenin kasasına koymak istedim. Müdür Hamit Bey :

— Ne söylüyorsun, bizim matbaa ahşaptır. Bir yangın olur da kitap yanarsa! Beni astıracak mısın? Ben kabul edemem. Ne yaparsan yap! dedi.

Artık müracaat edecek yerim kalmadı. Düşündüm, düşündüm, şöyle bir çare buldum :

Sağlam bir çanta aldım, kitabı çantaya koydum, çocuklarımla her vakit buldukları bir odanın du-

varına kocaman bir çivi çaktım, kitabı çiviye astım. Çocuklarıma :

— Gözünüz her vakit bu kitap üzerinde olsun. Şayet komşuya veya bir işe gitmek lâzım gelirse, biriniz evde kalın, bu kitabı bekleyin. Pek mecbur olursanız bu çantayı beraber taşıyın. Fakat elinizden bırakmayın, komşuda bile otururken çanta elinizde olsun. Ben evde bulunmadığım bir zaman bir yangın zuhur ederse hiç bir şey düşünmeyin, bir şey kurtarmaya çalışmayın, hemen çantayı alın, çıkın. Bu kitap kurtarılsa bir şeyden korkmayın. Yatak, yorgan ne yanarsa yansın... diye tenbih ettim. Geceleri muhafazasına gelince çantayı başımın altına koyar yatarım.

İşte böyle bir dikkatle bir buçuk sene kadar bu kitabı muhafaza ettim. Çok şükür sahibine aldığım gibi teslim ettim.

Divanü Lûgat it-Türk'ün birinci cildi çıkmış, ikincisi yarıya yaklaşmıştı. Bir gece yine kıraathanede Emiri Efendi bana gizlice şöyle dedi :

— Avrupalı bir müsteşrik bu kitabı duymuş, basılan cildini okumuş, kitabı pek sevmiş, pek takdir ediyor. Fakat bir kere de ana nüshayı ziyaret etmek istiyor. Dün bana geldi, çok rica etti. Yarın sabah yine gelecek. Ben de ricasına dayanmadım. İlim adamı olduğu için hürmet ettim, ricasını kabul ettim. «Bekle» desem olmaz, garip bir adamdır. Sen yarın sabah kitabı bana getir, öğleden sonra gel al.

Efendinin birkaç sene süren dostluğumuzda yalanını tutmamış olduğum için sözüne inandım. Sabahleyin erkenden kitabı götürdüm, teslim ettim.

— Öğleden sonra gelir alırım, dedim.

Bu söz üzerine arslan gibi sırttı :

— Kitap mı? Onu bir daha göremezsiniz, dedi.

— Hayır ola, ne oldu? dedim.

— Dinle anlatayım, diye söze başladı. Benim hemşiremin bir damadı var. Adı (Basri Bey) dir. Kırşehir sancağında muhasebeci idi. Eunu haksız yere azletmişler. Kalktı geldi, işi bana anlattı. Masum olduğuna ve bir haksızlığa uğradığına kanaat getirdim, tuttum Maliye Müsteşarı Tahsin Beye bir tezkere yazdım. Basri'nin masumiyetinden bahisle üç güne kadar tekrar yerine gönderilmesi için rica ettim.

Üç gün geçti, hiç bir cevap dahi alamadım. Bahane ederek şu kitabı sizden aldım. Yalan söyledimse de mecbur idim. Cenabı Hak beni af buyursun. Şimdi size düşen vazife şudur : Maarif Nâzırı Şükrü Beye gidirsiniz. İş olduğu gibi anlatır ve üç güne kadar Basri Beyin gönderilmesine çalışmasını tarafımdan söylersiniz. Şayet üç gün içinde gönderilmeyecek olursa dördüncü gün bu kitabı sobaya atar yakarım. Fakat bunun neticesinde hükümet de beni Beyazıt meydanında asar. Asılırsam

ne lâzım gelir? Ağaca çıksam yerde pabucum kalmaz, dedi.

Üstadı teskin etmek istedim; faydası olmadı. Gittikce köpürdü. Daha ileriye gidemedim. Kalktım, Şükrü Beye geldim, işi olduğu gibi anlattım.

Şükrü Bey yumdu gözünü, açtı ağzını :

— Ben seni akıllı bir insan sanırdım, sen ahmakların ahmağı imişsin. Ne dirayetsiz adamsın. Muallim değil kapıcı olamazsın. Düşünmedin mi ki kitabı sen almadın, Emiri kitabı sana verdiyse Talât Paşanın hatırı için verdi. Emiri senden isteyince sen ya bana gelecek, ya Talât Paşaya gidecek, işi anlatacaktın. Haydi kitabı kurtar, yoksa seni şimdi azleder ve bir daha maarife uğratmam diye bağırdı.

Gayet sert ve gönüller yıkıcı, can yakıcı sözler söyledi.

Cevap sırası bana gelmişti. Dedim ki:

— Beyefendi, bütün sözlerinizi diledim. Tutunuz ki ben haksızım, fakat kitabı ben alamam, yine siz alırsınız. Bakınız, adam «kitabı vermem», demiyor. «Basri Beyi yerine gönderin, kitabı alın», diyor. Şimdi size düşen vazife ya Cavit Beye söyleyin, ya Talât Paşaya anlatın. Basri Beyi üç gün geçmeden göndersinler. Biz de kitabı alalım. Kitabı aldıktan sonra sen de beni azlet, umurumda değil. Cenabı Hak rezzakı hakikidir, çalısır geçinirim.

Oradan çıktım. Maliye Müstesarı Tahsin Beye gittim. Vakayı, efendinin ultimatoomunu söyledim. Tahsin Bey :

— Nâzır Beyle görüşür, bir şey yaparım. Yarın bana uğra, dedi.

Ertesi gün Tahsin Beye uğradım. Güldü :

— Emiri Efendi haklı imiş. Basri Bey haksız yere azledilmiş. İadesi için karar verildi, iradesi çıktı. Yarın harcirahını verip göndereceğiz, dedi.

Hakikaten bir gün sonra Maliyeden Basri Beyi çağırmişlar, ona tarziye vermişler ve vazifesine gitmesi için emir çıkmış.

Basri Bey de geldi, işi Efendiye anlattı. Ben de :

—Pekâlâ, iş oldu bitti, sözünüz yerini buldu, lütfen kitabı verir misiniz? dedim.

Güldü :

— Siyasi insanlar çok şeyler bilirler. Mümkün ki beni aldatmak için yapılmış muvakkat bir dolaptır. Kitabı vermek için sabrediniz. Basri Bey yerine gitsin, varsın. Sandalyesine otursun, işe başlasın. «İşe başladım» diye bana telgraf göndersin, kitabı o zaman veririm, dedi.

Çare yok, sözünü kabul ettim. Basri Bey gitti, telgraf geldi; ben de kitabı aldım. Fakat Şükrü Beyden işittiğim acı sözleri hâlâ unutamam. Evet, sonra gönlümü tamir için tat-

lı bir söz söylese idi, belki o acıları unuttururdum. Öyle bir şey de söylemedi. O acılar içime çöktü, aklıma geldikçe hâlâ içim sızlar.

Kitap esasen bir cilt iken ben merak edenleri meraktan kurtarmak için kitabı üç cilde ayırdım. Kitapta esasen söz başları görülmemiş iken ben söz başlarını gösterdiğim gibi lûgatları da son zamanın usulüne göre bastırdım. Kitabın arapçaları harekeli değil iken ben hareke koydum. Türkçesinde harekesizleri öyle bıraktım. Harekeli olanların harekesini muhafaza ettim. Hattâ bazı harflerin üzerinde çifte hareke vardı, aynen ibka ettim.

Hülâsa kitap aslına mutabık çıktı. Yalnız birinci, ikinci cildin baskısı iyi olmadı. Çünkü matbaa harfleri eskimişti. Noktaların çoğu, harekelerin çoğu iyi çıkmıyor, yahut hiç çıkmıyordu. Makinist her forma için en aşağı iki, üç saat uğraşır, bir takım tertipler yapıyordu. Bu müddet zarfında ben de makine başında beraber bulunuyordum.

İkinci cilt bitince, üçüncünün büsbütün fena olacağını düşündüm. Üçüncünün birinci forması makineye atılınca sermakineye :

— Şu makineye fazlaca forsa veriniz, dedim.

Makinist, «fakat o zaman bu harflerin hepsi kırılır, yamyassı bir şey olur. Beni matbaadan atar ve harfleri tazmin ettirirler», dedi.

— Korkma, ben buradayım, seni kurtarırım, dedim.

Filhakika fazla forsa verilince forma hurdaya oldu. İş müdür Hamit Beye aksetti, koştu, geldi; beni haşladı :

Ben de :

— Öderim, dedim ve acele Marife koştum, işi anlattım.

Şükrü Bey bu defa davrandı :

— İyi yapmışsınız, ben şimdi Hamit Beye telefon ederim. Yeni harfler alsınlar, basılan iki cilt, benim de hoşuma gitmedi. İleride o iki cildi yeniden bastırmak isterim, haydi merak etme, dedi ve iki üç gün sonra harflerin yenisi geldi. Kitap basılmaya başlayınca Milli Tıbbîler Encümeninin âzası, kitabın tarafımdan tercüme edilmesini teklif ettiler :

Bir forma yazdım, götürdüm, okuyalım, dediler.

Okundu. Ziya Bey itiraz etti :

— Rifat, kitabın aslı ile iktifa etmemiş, bu kelimenin harekesi öyle değil de böyle olmalıdır, gibi notlar koymuş. Halbuki ben kitabın aynen tercümesini isterim.

Heyet, Ziya Beyin kararını kabul ile o yolda devamını tavsiye ettiler.

Kitabı bir taraftan yazdığım, bir taraftan tashih ettiğim ve matbaada zaman kaybettiğim için tercüme vakit bulamıyordum. Kitap bittikten sonra vakit buldum, uğraştım, bitirdim. 22 defter oldu.

Tercümenin bitimi harbi umuminin sonuna rastgeldi. Encümen dağılmıştı. Kitap basma zamanı değıldi, onun için bekledim, durdum.

Filozof Rıza Tevfik Beyefendinin Maarif Nezaretine geldiğini duyunca, takdir ettiğini bildiğim için bir gün defterleri koltukladım, Maarif Nezaretine gittim, huzuruna girdim. Kendilerini şahsen tanıdığım halde teşerrüf etmemiştim.

Odaya girdim, selâmladım. Defterleri masanın üzerine koydum. Ayakta durdum, söz bekledim. Beyefendi bir kere defterlere, bir de bana baktı :

— Kimsiniz?.. dedi.

— Kilisli muallim Rifat'ım, dedim.

— Evet, adınızı duyduğum var, peki, bu defterler nedir?

— Divanı Lûgat it-Türk tercümesidir.

— Bunları neye getirdin, ne olacak?

— Bu eserimi Maarif Nezareti celilesine vermek istiyorum, dedim.

— Sen bu tercümeyi kendiliğinden mi yaptın, yoksa bir emir üzerine mi yaptın?

— Nezaretin emriyle yaptım.

— İyi amma, size emreden nâzır bu makamdan çekilmiştir.

— Evet çekilmiştir; fakat makamı da bakidir. Malûmu âlinizdir ki, büyüklerin sözleri makama aittir. Binaenaleyh bir nâzırın çekilmesi, yerine başkasının gelmesiyle o

makam namına söylenmiş olan söz, edilmiş olan taahhüt geri kalmaz. Şu halde madem ki Maarif Nezareti Celilesi bana emretti, ben de o emri yerine getirdim. Eserimin alınması Nezareti Celileye ve dolayısıyla zatiâlinize bir vazifedir.

Üstad güldü :

— Sen mantıkçıya benziyorsun, dedi.

— Evet, dedim, Kilisliyim, mantığın yuvasındanım. İstanbul'dan, Anadolunun her tarafından icazet almış âlimler Kilis'e mantık tatbikatı için gelirler.

— Peki kabul ettim, fakat baka kalım size verecek para var mı?

— Muhasebeciden sorarsınız efendim.

Muhasebeciyi çağırdı :

— Şimdi defteri iyice karıştır, her türlü ihtiyaçtan vareste, açıkta kalmış bir paramız var mı ve miktarı nedir? Gel, bana söyle, dedi.

Muhasebeci gitti, geldi :

— Serbest olarak 120 liramız var, dedi.

Üstad bu defa bana döndü :

— Ne yapayım, talihine bu kadar paramız var, bu miktarı kabul eder misiniz?

— Maatteşekkür kabul ederim, dedim.

Bunun üzerine müsteşara emretti :

— Bir senet yapın, bu eseri yüz yirmi liraya alınız ve parasını hemen veriniz! dedi.

Senet yapıldı, parayı o dakika da aldım ve kendilerine teşekkürle girdim.

Teşekkürümü dinledikten sonra :

— Daha fazla para bulamadığım için müteessirim. Böyle yüksek bir kitabın tercümesi için her halde size bunun birkaç misli verilmek lâzımdı. Lâkin ne çare, imkân bulamadım, affedersiniz, dedi.

Tercümem satın alındıktan sonra telif ve tercüme heyetine gönderilmiş, oranın lâğvından sonra Darülfünundaki kütüphaneye mal edilmişti. Arada sırada gider, ziyaret ederdim.

Kütüphaneye Necip Asım Efendi bakıyordu. Bir gün bana :

— Divan'daki Savları çıkardım, tercümenizden istifade ettim. Aferin hemşerim, güzel tercüme etmişsin! diye iltifatta bulundu.

Aradan epey zaman geçti. Samih Rifat Bey Maarif Müsteşarı olmuştu. O sırada gazetenin birinde şöyle bir yazı gördüm :

«Büyük Millet Meclisi, Mahmut Kâşgari'nin Divanı Lûgat it-Türk'ünü takdir ile tercüme ettirilmesine karar vermiş ve tercümesini Samih Rifat Bey ile şair Mehmet Âkif Beye havale etmiştir. Bu tercüme için her birisine biner lira verilmesi kabul edilmiştir.»

Gazetede bu yazıyı görünce :

— Oh, Divan için iki zat daha çalışacak. Fakat ben de çalışmış olduğumu anlatsam ve benim nüshayı da görseler, mütercimler arasına benim de adım katılsa olmaz mı? dedim ve nihayet vaktiyle Samih Beyle muarefemiz olduğu için kendisine :

— Azizim, bu kitabı ben de tercüme etmiştim, elimin yazısı ile olan 22 defter Darülfünun Edebiyat Kütüphanesinde mahfuzdur, lütfen aldırın, okuyun. Eğer değeri varsa güzel adlarınızın yanında benim adım da bulunsun, diye bir mektup yazdım.

Bir hafta sonra Samih Beyden bir mektup aldım. Mektupta : «Edebiyat muallimi Behçet Beye yazdım, defterleri aldırardım, okudum. Tercümenizi pek beğendim ve Âkif Beye de gösterdim, o da okudu, beğendi. Netice sizin eseriniz ile iktifa etmeyi münasip gördük. İnşallah ilk fırsatta eserinizi namınıza olarak bastıracağız ve size bir hakkı telif verdireceğiz.» diyordu.

Ben de lâzım gelen teşekkürü yazdım.

Aradan vakit geçti, bir Dil Encümeni teşekkür etti. Başkâtipliğine Ruşen Eşref Bey tâyin edildi. Maarif Vekâletine Reşit Galip Bey geldi, o zaman Dil Encümeni divanın yeni bir tercümesine karar vermiş olmakla bu tercüme de bana yaptırmak istediler.

Reşit Galip Bey bana yazdı. Dedi ki :

«Sizin bir tercümeniz var, fakat kitabın aynıdır. A, B, sırasıyla değildir, biz bütün lûgatleri, A, B, sırasıyla tercüme ettirmek ve yalnız lûgat ile iktifa ederek harf kavaidini almamak istiyoruz. Bunun için sizi memur ediyorum. Kâğıt vesaire ne lâzımsa Edebiyat Fakültesi Müdürü Muzaffer Beye müracaat edersiniz.»

Kabul ettim. Bana Türkiyat Daıresinden bir masa verildi, fişleri koymak için dolaplar getirildi. İşe başlamadan evvel Ruşen Eşref Beyden bir mektup aldım :

— «Tercümede kolaylık olmak üzere size kendi tercümenizi gönderdim, oraya bakarak yazarsanız tercüme için yorulmuş olmazsınız» deniliyordu.

Filhakika posta ile birkaç defter geldi. Tetkik ettim, bu defterler benim defterlerimden çıkarılmış, fakat gayet acemi bir veya birkaç kâtip tarafından yazılmış, serâpa yanlış olmakla beraber satırlar ve hattâ sayfalar atlanmış. Bunu görünce tercümenin ne olduğuna acıdım :

— Bunu istemem. Benim yazımla 22 defter var, lütfen onu gönderiniz, dedim.

— «Öyle bir şeyler yoktur!» diye cevap geldi. Ben de :

— «Bu defterler işime yaramaz» dedim, defterleri iade ettim. İstenilen şekilde tercümeyi de divanın esasına bakarak yapmaya başladım.

Fakat defterlerin nerede kaldığını, en ziyade Samih Beyin bilgisi mümkün olduğundan birinci kurtlay açılmazdan evvel :

— Benim defterlerim nerede kaldı? diye sordum.

Cevap olarak dedi ki :

— Ben defterleri alınca kâtiplere tevzi ettim, bir suretini aldır-dım, asıl sizin defterleri de Gazi Paşa Hazretlerine takdim ettim. Gazi Paşa Hazretleri sordular : «Sizde bir sureti var mı?» dediler. Ben de «var» dedim. «Öyle ise bu defterler benim olsun, ben ara sıra okurum» buyurdular. Binaenaleyh sizin defterler Gazi Paşa Hazretlerinin hususî kütüphanelerindedir. Tabiidir ki istiyemeyiz.» dedi.

Ben bu ikinci tercümeyi bitirmek üzere iken Reşit Galip Bey bir mektup gönderdi :

«Yazdığınız fişlerin daktilo ile, yeni yazı ile de birer nüshasını yazınız.» dedi.

«Ben daktilo bilmem» diye cevap verdim. Bunun üzerine Caferoğlu Ahmet Beyi memur etti. Bütün fişleri daktilo ile yazdı. Sonra Reşit Galip Bey bu fişlerin bir kere de Brockhelmann'ın kitabıyla karşılaştırılmasını istedi.

«Ben Almanca bilmem» dedim. Bu iş de Ahmet Beye havale edildi.

Yine aradan zaman geçti. Bir gün İbrahim Necmi Bey beni Dol mabahçe Sarayına çağırıldı.

Gittim. Besim Atalay Bey ile birlikte oturuyordu.

Necmi Bey şöyle dedi :

— Azizim , biz Divanı Lûgat it-Türk'ü yeniden tercüme ettirip bastırmak istiyoruz. Sizin el yazınızla olan nüshayı bulamadık, ondan kopya edilmiş bir nüsha var, siz ona yanlış, eksik diyor, beğenmiyorsunuz. Şu halde size müracaat ediyorum. Bize Divan'ı yeniden tercüme ediniz. Eder misiniz?

— Pekâlâ, ederim.

— Ücret olarak, ne istersiniz?

— Siz söyleyin, ne verirsiniz? dedim.

Besim Atalay Bey atıldı :

— Yüz lira! dedi.

— Olmaz! dedim, iki yüze çıktı.

— Olmaz dedim, üç yüze çıktı,

— Daha fazla veremez misiniz?

— Veremeyiz.

— Veremezseniz üç yüze olmaz, diye son cevabı verdim.

O zaman Besim Atalay Bey bana itiraz ile :

— Sen vaktiyle tercümeni yüz yirmi liraya vermiş iken şimdi neden nazlanıyorsun? dedi.

Cevap olarak :

— O zaman fetret zamanı idi, şimdi ise lehülhamd vüsat zamanıdır. Ve zaten Büyük Millet Meclisi bu tercüme için iki bin lirayı kabul etmiştir, haydi biraz eksik verin! dedim.

Besim Atalay Bey :

— Üç yüzden ziyade veremeyiz. Bizim encümenin parası azdır, dedi.

— Ben de yapmam, diye cevap verdim.

Besim Atalay Bey şöyle dedi :

— Sen yapmazsan, ben yaparım, sonra gönlün kalmasın.

— Haşa, bu kitabı o kadar severim ki birkaç bin insan bunu tercüme edecek olsa o kadar sevinir ve her birine ayrıca teşekkür ederim.

Arası çok geçmedi, Besim Atalay tercümesini çıkarmaya başladı ve muvaffak oldu. Bana bir takım gönderdi; ben de teşekkür ettim. İnşallah birkaç tercümesini daha görürüz. Bu elmas çok işlenmeye muhtaçtır.